

MATEŘSTVÍ A OTCOVSTVÍ V SOUČASNOSTI S PŘIHLÉDNUTÍM K HISTORICKÉMU KONTEXTU*

Olga Nešporová

Sociologický ústav AV ČR Praha

Contemporary Motherhood and Fatherhood in a Historical Context

Abstract: *The institution of parenthood has undergone dramatic changes in the past decades, hand-in-hand with the other social changes taking place and mainly affecting socio-economic areas. It was about the 1970's when women starting making a more distinctive impact on the public sphere and on the labour market, which disrupted the previous concept of private motherhood. Women-mothers began to work in the so-called two-shift model, i.e. not only at home, but also outside of its boundaries. Fatherhood then witnessed a significant shift from authority to the weakening of a father's role. As a reaction, the policies of many European countries attempted to aid mothers in combining their parental and professional roles and to strengthen the position of fathers through their active involvement in the upbringing and care of their children. In the past decades, there has also been a shift from parenthood as a natural state of things to parenthood as a chosen state. Linked to this is a decrease in the esteem held for parenthood as an implicit part of a fulfilled life in both women and men. This process began even earlier, and was more marked in the countries of Northern and Western Europe in comparison with the Czech Republic and the countries of Central and Eastern Europe.*

Keywords: *matherhood; fatherhood; parental roles; Czech Republic*

---

* Studie je výstupem grantového projektu Zdraví a rodina – ISSP 2011 a 2012, podpořeného GA ČR (č. P404/11/1045).

V životě člověka je několik zlomových bodů, stát se matkou či otcem lze označit za jeden z nich. Přestože je rodičovství většinou založené na biologických základech, ještě významnější je jeho sociokulturní složka. Je to právě ona, která do značné míry určuje, jak se rodiče budou k potomkovi vztahovat, zda a jak ho budou vychovávat. Vztah mezi rodičem a dítětem přitom má celoživotní charakter a není zrušen dospěním a osamostatněním dítěte. Vzájemné závazky zůstávají, byť ve změněné podobě, a mnohdy přesahují dokonce smrt jednoho z aktérů. V české společnosti je stále menšinovou praxí, aby byl vzájemný vztah rodiče a dítěte zpretrhán již za jejich života.

Přesná náplň rodičovství je stanovena kulturně a jejím ústředním úkolem je socializace dítěte. Nejsou to sice výhradně rodiče a rodina, kdo socializaci dítěte zajišťují, ale většinou v ní hrají primární roli. Navíc dítě zajišťují i po stránce materiální. Bez institutu rodičovství by jen těžko společnost dokázala vychovat svoje členy. Teze minimálního zaopatření přitom říká, že rodiče – matka a otec – by měli zajistit a poskytnout dítěti pět základních komodit: výživu, oblečení, ubytování, zdravotní péči a přístup ke vzdělání, a to v takovém rozsahu, aby nedostatek těchto komodit jedince v dospělosti nevylučoval na okraj společnosti (Možný 2006: 153).

Právě proto, že je rodičovství konstruováno sociálně, podobně jako další oblasti sociální reality (Berger – Luckmann 1999), je vnímáno a prožíváno v různých kulturách odlišně a během času se proměňuje. V minulosti bylo v evropských společnostech stojících na křesťanském základě rodičovství, respektive jeho ideální obraz, v zásadě podmiňováno manželským svazkem rodičů. Manželství bylo určitou zárukou, že rodiče budou žít spolu, budou o dítě pečovat a vychovávat ho. Rovněž sociálně konstituovalo a potvrzovalo otcovství, které by jinak mohlo být sporné. To neznamená, že by se mimomanželské děti vůbec nerodily. V Evropě byl v letech 1750-1850 zaznamenán velký nárůst počtu „ilegitimních“ dětí. Jejich osudy se často lišily od těch, které se narodily v manželství. Například v Itálii bylo ve venkovském prostředí v 19. století 90 % nemanželských dětí rodiči opuštěno (Goody 2000: 152-153). Byly však i oblasti, například ve venkovském prostředí v Rakousku (konkrétně ve Štýrsku), kde okolnosti (vysoká poptávka pro pracovní síle) působily ve prospěch vysoké tolerance nemanželských dětí (Mitterauer – Sieder 1982).¹ Ideál soužití v manželství, jehož účelem bylo plodit

---

¹ Dále k vysoké míře ilegitimních dětí (dosahující úroveň podobnou Švédsku po roce 1960) ve venkovském prostředí některých alpských zemí v 19. století viz Gestrich – Krause – Mitterauer 2003.

a vychovávat děti, byl jasný, i když rozhodně ne všem se jej podařilo realizovat.² Rozdíly mezi sociálními třídami i prostředím venkovským a městským byly velké. Přesto se ideální obraz konstituovaný na konci 19. století ve střední třídě buržoazního prostředí promítal i do dalších prostředí, a pokud to bylo možné, přijímaly jej i nižší sociální vrstvy dělníků. Žena-matka tak přestala pracovat vně rodiny, pokud ji manžel uživil (Mitterauer – Sieder 1982).

Jaký tedy byl ideál mateřství a otcovství, který se konstituoval na konci 19. století v měšťanské střední třídě? Především zdůrazňoval genderově odlišnou představu rodičovství. Role matky a otce byly výlučné a vzájemně do značné míry oddělené, což korespondovalo se specifickým vnímáním odlišných mužských a ženských rolí. V tomto „tradičním“ pojetí otec především zajišťoval dítě (i matku) po stránce materiální a byl hlavní autoritou rodiny, zatímco matka reálně a každodenně o dítě pečovala. Mateřství a otcovství byly odlišné a vzájemně komplementární instituty.

Zhruba od poloviny 20. století se ovšem stále častěji vyskytovaly i různé obměny tradičně konceptualizovaného mateřství a otcovství, které souvisely s dalšími proměnami společnosti. Konkrétně s vysokou zaměstnaností a ekonomickou emancipací žen, nižší sňatečností a vysokou rozvodovostí. Tyto i další změny vedly k tomu, že ve stále větším počtu případů žili matka a otec odděleně. Následně tím vzrostl význam pečujícího rodiče – většinou matky, na úkor rodiče nepřítomného – většinou otce. Komplementarita mateřství a otcovství se tak v četných případech v realitě poněkud vytratila a role matky se stala klíčovou (viz Možný 1990: 99-125). I přes vzrůstající diverzitu rodičovských rolí však platí, že tradiční komplementární model rodičovství se uplatňuje v evropských zemích dodnes. Dokonce i tam, kde jsou ženské a mužské role a povinnosti obecně více vyrovnané, dochází k tomu, že s rodičovstvím se prohlubují jejich rozdíly a nerovnosti (Davies – Greenstein 2009; Lück 2006). Matky tak mnohdy na čas opouští zaměstnání a přísluší jim péče o děti a domácnost, zatímco otcové nerušeně pokračují ve své kariéře. Nejvýraznější jsou přitom rozdíly právě v raných stadiích rodičovství, tedy když jsou děti nejmenší.

V českém případě to dobře ilustrují takové strukturální prvky sociální politiky, jako například institut mateřské dovolené a absence otcovské dovolené nebo výrazně převládající využívání rodičovské dovolené matkami oproti otcům. Sám

---

² Zajímavé je, že zatímco někteří autoři vykládají nárůst počtu nemanželských dětí jako důsledek liberalizace sexuálního života žen, jiní za ním naopak vidí spíše jejich větší nesvobodu a pozici oběti (Goody 2000: 153).

za sebe hovoří i fakt, že rodičovská dovolená existuje až od roku 2001, do té doby plnila stejnou funkci „další mateřská dovolená“. Navíc platí, že způsob, jakým si rodiče rozdělí práci a péči po narození dítěte, se do značné míry replikuje i v pozdějších obdobích, kdy už jsou děti větší.³ Domnívám se, že právě výrazněji oddělené role matky a otce posléze v případě rozpadu rodičovského partnerského páru výrazně umocňují rozdíl mezi nimi a otcova role se často stává marginální.

Nepochybně i jako reakce na tento vývoj se v posledních desetiletích objevil v západních společnostech nový trend ve vnímání rodičovství. Oddělené role matky a otce již nejsou příliš zdůrazňovány, naopak je vyzdvihován ideál sdíleného rodičovství, čímž je zejména posilována poměrně slabá role otce v současné rodině. Pojetí sdíleného rodičovství je vizí, ve které jsou otec a matka chápáni jako rovnocenní partneři v péči o děti a při jejich výchově (Emery – Lloyd 2001: 210). V realitě je toto rovnocenné rodičovství stále poněkud limitované, i když se jej některé sociální politiky snaží vyzdvihovat a podporovat. Snad nejvýraznější takovou shora nabídnutou možností je zavedení institutu tzv. rodičovské dovolené namísto dovolené mateřské. Už samotný termín „rodičovská dovolená“⁴ značí snahu o zrovnoprávnění obou rodičů ve vztahu k dítěti a vyrovnání možnosti o něj pečovat od jeho raného věku. Vychází z předpokladu, že oba rodiče jsou schopni o dítě rovnocenně pečovat prakticky od narození.

Konceptualizace rodičovských rolí vždy souvisela s ostatními rolemi, které muži a ženy ve společnosti zastávali. Klíčovým bodem přitom bylo a je jejich pracovní uplatnění.⁵ Přejechod k rodičovství je oblastí, která se dnes výrazně odlišně projevuje v pracovní sféře matek a otců. Rodičovství přináší nižší zaměstnanost žen a současně s tím i vyšší zaměstnanost mužů. Generuje tak sociální a ekonomické nerovnosti mezi muži a ženami, které vznikají vinou odlišné míry angažovanosti rodičů v péči o děti (Singley – Hynes 2005; Křížková et al. 2011).

Studie si klade za cíl popsat některé aspekty současného mateřství a otcovství s přihlédnutím k jejich historickému vývoji. Všimá si rozdílů vzniklých při porovnání bývalých zemí demokratického Západu a komunistického Východu, protože toto politické rozdělení se promítlo i do podob rodičovství a jeho následky

³ Stran rozvržení pracovního a rodinného života to dobře ilustruje například využívání pracovního volna na péči o osobu blízkou, které při péči o nemocné děti do 10 let mnohem častěji využívají ženy (matky) v porovnání s muži (otci) (Kuchařová et al. 2006: 54-63).

⁴ Pomijím zde kritiku, která se ozyvá vůči termínu „dovolená“ (viz Křížková, Dudová, Hašková, Maříková, Uhde 2008).

⁵ Ekonomickou perspektivu a poptávku po pracovní síle používá jako interpretační rámec k vysvětlení rodinného a sexuálního života od středověku po současnost např. rakouský historik Michael Mitterauer (Mitterauer, Sieder 1982).

jsou dodnes patrné. Popisuje přitom i legislativní rámec a zmiňuje některá nařízení z oblasti sociálních politik, která mateřství a otcovství přímo ovlivňují. Primárním zájmem je popsat současnou situaci a její případné proměny během posledních zhruba dvaceti let. Uváděné starší záležitosti tvoří pouze doplňující širší kontext a jsou založeny výhradně na sekundární literatuře, nikoliv na přímých pramenech.⁶ Pro období zhruba dvou posledních desetiletí jsou ve studii jako pramenné zdroje využita sociologická data z kvantitativních mezinárodních šetření European Values Survey (EVS). Výhodou a ojedinělostí tohoto výzkumu je, že se do něj zapojily i země bývalého východního bloku velmi brzy, prakticky záhy po politickém převratu. Přináší tak srovnatelná data z většiny zemí Evropy, a to již od roku 1990, a dále za roky 1999 a 2008. Popisované změny jsou zároveň dokládány demografickými daty. Článek se snaží odpovědět na otázku: Jak se v posledních desetiletích proměnilo mateřství a otcovství? Situace v České republice je přitom porovnána se stavem ve vybraných evropských zemích.

Od privátního k dvousměnnému mateřství

V 19. století došlo k reálnému i symbolickému oddělení sféry soukromé od sféry veřejné, a to především v měšťanském prostředí. Tato změna se promítla i do rodičovství, kde se sféry mateřství a otcovství rovněž oddělily. Ženy-matky posílily na významu a vlivu ve sféře domácí, zatímco muži se uplatňovali především ve sféře veřejné. Tento stav byl určitým ideálním modelem uplatňovaným od středních vrstev výše. V prostředí nižších společenských vrstev nemohl být naplněn, protože tam bylo pro obživu rodiny často nutné, aby i ženy pracovaly mimo domácnost. Tento ideál se však promítnul do sociálních politik evropských států první poloviny 20. století, kdy ženy byly vnímány primárně jako matky, zatímco muži jako pracovníci, občané, vojáci, nikoliv přímo jako otcové (Williams 1998: 65). Řádné mateřství bylo spojováno s domácí sférou a blahobytem dětí především po stránce materiální a zdravotní. Až později začala být, díky vlivu psychologie, vnímána jako důležitá i stránka duševní.

Po druhé světové válce však byl koncept „privátního mateřství“ masivněji narušován tím, že se na trhu práce začaly častěji uplatňovat i vdané ženy s dětmi. V tomto směru byl vývoj oproti západní Evropě v České republice a dalších komunistických zemích rychlejší, protože zde vysoká poptávka po pracovní

---

⁶ V žádném případě si nekladu za cíl vzájemně porovnávat historická zjištění s využitými sociologickými daty, jejichž povaha je velmi odlišná, a proto považuji takové srovnání za problematické.

síle společně s tlakem na všeobecnou zaměstnanost nutily ženy ke vstupu na trh práce. Péče o děti a jejich výchovu se stala do značné míry věcí veřejnou a byla zajišťována státem prostřednictvím husté sítě různých zařízení a organizací. V České republice byla pracovní mobilizace žen propagována jakožto emancipace žen. Její dopad na sféru domácí byl však minimální, k emancipaci v ní příliš nedocházelo. Docílení vysoké účasti žen na trhu práce bylo podpořeno výrazným snížením reálných příjmů mužů, takže pro zachování základní životní úrovně bylo nutné, aby pracovali oba manželé.

Péče o děti byla po formální stránce velmi dobře zajištěna. Pro nejmenší děti to byly jesle⁷ a mateřské školy, o starší děti se postarala škola a v době mimo vyučování pak družina nebo zájmové kroužky. V sedmdesátých letech 20. století se zaměstnanost žen, včetně matek, stala normou. Výhodou tohoto systému bylo, že díky vysoké podpoře zaměstnanosti neměly ženy s dětmi problémy najít pracovní uplatnění. K jejich mateřství bylo přihlíženo, takže pro ně bylo snazší a zcela samozřejmě uvolnit se ze zaměstnání, pokud to péče o dítě vyžadovala, například když bylo dítě nemocné. Efektivita práce byla obecně poměrně nízká a společnost měla pro nároky mateřství, spočívající v objemu času nezbytně věnovanému péči o děti a domácnost, pochopení. Na matky malých dětí tak nebyly většinou v zaměstnání kladeny příliš vysoké požadavky. I tak ovšem bylo vykonávání dvojí práce (uvnitř a vně rodiny) pro ženy značně náročné (Alan 1989). V literatuře se o tomto vysokém zatížení matek i žen obecně píše jako o dvou pracovních směnách (termín „second shift“ zavedly americké socioložky Hochschild – Machung 1989). Tím je označována situace, kdy je žena plně zaměstnána vně rodiny a po návratu z práce pak nastupuje na „druhou směnu“, během které pečuje o děti a domácnost.

Strategie úspěšného sladění rodinného a pracovního života (ne vždy akterý plně reflektované) zahrnovaly oproti minulosti i změny v načasování rodičovství a ve snížení počtu dětí. Ženy rodily brzy⁸ a nejčastěji měly krátce po sobě dvě děti. Tím se stalo, že v poměrně nízkém věku žen (čtyřicet let i méně) jejich děti již žádnou intenzivní péči nepotřebovaly a ony se tak mohly plně věnovat kariéře. Protože o profesním růstu nerozhodovaly pouze odborné schopnosti jedince a jeho pracovní nasazení, ale z velké míry i členství v KSČ a zapojení do různých prokomunistických programů, nebyla péče o děti obecně tolik na překážku budo-

⁷ Do jeslí byly přijímány děti již od tří měsíců věku, kdy v padesátých a v první polovině šedesátých let končila mateřská dovolená (Možný 1999: 155).

⁸ V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století se více než polovina dětí rodila ženám mladším 25 let, zatímco v roce 2009 mělo matku mladší 25 let již pouze 16 % živě narozených dětí (ČSÚ 2010).

vání kariéry. Navíc byl uplatňován princip seniority, takže pracovnímu postupu rodičovství příliš nebránilo. K postupu na kariérním žebříčku docházelo často až ve věku, kdy byly děti již osamostatněné. Přesto bylo ve vedoucích a vrcholných pozicích jen málo žen.

Po pádu komunistického režimu získalo postavení žen s malými dětmi na trhu práce nejistější charakter a mateřství se stalo překážkou kariérního růstu žen. Rodičovství se stalo jednou z životních možností a ztratilo imperativní charakter, který mělo v předchozím období. Většina matek se vedle rodičovské role snaží zároveň uplatnit na pracovním trhu, kde jsou zejména vůči ženám s malými dětmi mnohdy používány diskriminační praktiky a zaměstnavatelé jim rozhodně nevycházejí vstříc, aby mohly sladit pracovní a rodinné povinnosti (Dudová 2008; Kuchařová 2006; Křížková et al. 2009; Křížková et al. 2011; Sokačová 2006). Nároky na zaměstnance v posledních dvou desetiletích vzrostly natolik, že to činí některé skupiny obyvatel (např. starší lidi a matky malých dětí) těžce zaměstnatelnými. Sociální politika i proto usnadňovala a stále usnadňuje těmto skupinám možnost zůstat mimo trh práce (předčasnými důchody nebo mateřskou a rodičovskou dovolenou). Ženy tak v souvislosti s narozením dítěte většinou přerušují práci a zůstávají doma, aby mohly celodenně pečovat o dítě, a to alespoň do věku jeho tří let, kdy končí rodičovská dovolená. Významná část matek celodenně pečuje doma o dítě i po skončení rodičovské dovolené, často proto, aby mohly navázat nástupem na mateřskou dovolenou s dalším dítětem, ovšem nikoli výhradně. Kolem přelomu tisíciletí zůstávaly matky v ČR s dítětem doma spíše déle než tři roky, než že by se do zaměstnání vracely dříve, tedy ještě před skončením rodičovské dovolené (Kuchařová 2006: 22).⁹

Od autoritativního otcovství k aktivnímu otcovství

Pojímání otcovství vždy souviselo s tím, jak bylo vnímáno mateřství. V rovině ideálních modelů tak lze říci, že oddělením soukromé a veřejné sféry v 19. století se stalo komplementárním k mateřství. Otcí byla vydělena sféra veřejná a otcovství bylo stavem závislejícím na jiných charakteristikách a aktivitách než těch, které otec vykonával v domácím prostředí. Byla to především funkce chleboďárce, která z něj činila „dobrého otce“, pokud dokázal svou prací či jinými aktivitami

---

⁹ Rodičovská dovolená (do roku 2001 „další mateřská dovolená“) náležela zaměstnanému rodiči (do roku 2001 pouze matce) pečujícímu o dítě mladší tří let. Nárok na rodičovský příspěvek ovšem měli rodiče celodenně pečující o dítě až do jeho čtyř let věku. Data pochází z výzkumu E-děti 05 realizovaného VÚPSV v roce 2005.

vykonávanými vně rodiny zajistit její náležitou životní úroveň. Otec zároveň zajišťoval status a prestiž celé rodiny. Od ekonomické převahy se odvíjela i jeho povinnost zajistit ochranu dětí a své ženy a tato převaha zároveň legitimizovala jeho formální i neformální práva kontroly nad ženou a dětmi. Otec byl patriarchální autoritou a nespornost otcovství byla zaručována sňatkem.

20. století přineslo změny otcovství tím, jak postupně odnímalo otcům jejich svrchovaná práva nad ostatními členy rodiny, čímž oslabovalo jejich autoritu. Ústřední role otce jako živitele rodiny (role chlebováře) byla už dříve v chudších vrstvách vzdálena od ideálu, protože v nich i ženy často musely pracovat. Přesto se na symbolické rovině stále udržovala. Autorita plynoucí z ekonomické převahy však byla významně snížena ve druhé polovině 20. století, kdy ženy masově vstoupily na pracovní trh. K tomu navíc posléze přispěl vzestup rozvodů, nesezdaných soužití i počet samostatně žijících matek, což jsou další významné faktory, které oslabily roli otce založenou na manželství a způsobily posun od vnímání otce jako hlavy rodiny (*pater familias*) k pojímání otce jako rodinného muže (*family man*). Obecné snížení významu manželství vedlo diskurs o otcovství novým směrem, začal se více zaměřovat na práva a povinnosti biologických otců (Hobson 2002).

Sociologická literatura často hovoří o tzv. krizi otcovství, ke které zmíněné změny na konci 20. století vedly (Sullerotová 1998: 46-59). Důvody, které jsou uváděny jako zdroje této krize, lze podle Trudie Knijnové rozdělit do tří základních kategorií (Williams 1998: 68). Feministické výklady tohoto stavu problematizují moc muže nad zbytkem rodiny a dožadují se větší rovnosti v rozdělení genderových rolí v rodině. Strukturalistický přístup naproti tomu poukazuje na přechod k postindustriální ekonomice jako na zlom, který zbavil mnohé muže jejich centrální otcovské role, a sice role chlebováře. Třetí výklad je kulturní a spočívá v akcentování změn v životním stylu, které přinesly krizi tradičních otcovských rolí. V praxi se ovšem tyto kategorie překrývají a záleží spíše na přístupu autorů, na které z hledisek kladou důraz.

Britská sociální politička Fiona Williamsová upozornila na dvě základní znepokojující skutečnosti, o kterých se v souvislosti s krizí otcovství hovoří (Williams 1998). První je absence otců v rodinách. Jedná se o absenci způsobenou různými příčinami, především poklesem sňatečnosti a nárůstem mimomanželské plodnosti, jakož i zvyšující se rozvodovostí. Druhou je problém „vzdálených otců“, tedy otců, kteří se příliš nepodílejí na chodu domácnosti ani na výchově dětí, protože většinu času tráví mimo domov. Vyskytly se obavy stran negativních dopadů nedostatečné přítomnosti a angažovanosti otců na fungování rodiny

obecně a zejména při výchově dětí. Autoři upozorňující na tyto skutečnosti často volali po větším zapojení mužů do péče o děti a vyšší míře sdílení rodičovských rolí mezi matkou a otcem (např. Burgessová 2004).

Právě za účelem posílení role otce v rodině byly hledány nové možnosti jeho uplatnění a byla redefinována jeho role. Vznikl model tzv. nového otcovství či aktivního otcovství, jehož náplní je rovnocenný podíl otce na péči o dítě a domácnost v porovnání s podílem matky. Přitom se předpokládá, že se otec zapojí do péče o děti a jejich výchovy již od jejich raného věku (Blankenhorn 1995;¹⁰ Burgessová 2004; Chorvát 1999). Vzorem aktivnímu otcovství je každodenní mateřská péče o dítě. Nový otec se může chovat stejně jako matka, může projevat své city a emoce a vykonávat veškerou intimní péči o malé děti, a přesto si zachovat mužskou identitu. Takové aktivní otcovství lze charakterizovat jako sdílené rodičovství. Nepředpokládá se, že by otec zcela převzal všechny mateřské závazky, ale pouze jejich část a sdílí je společně s matkou. Proto je zřejmé, že uplatnění aktivního otcovství má dopad i na roli a identitu ženy-matky. Tam, kde se nové otcovství neuplatňuje, to však není způsobeno pouze tím, že by muži odmítali naplnění své aktivnější otcovské role, ale rovněž tím, že se tomu brání samy ženy. Ženy často „střeží“ doménu mateřství a nechtějí do ní otce vpustit, což je v anglofonní literatuře označováno termínem „*maternal gatekeeping*“. Ztratily by tím totiž výsadní postavení ve vztahu k dítěti a k péči o ně. To je zejména pro ženy, které svoji identitu budují především na základě mateřství,¹¹ nežádoucí jev, kterému se snaží vyhnout (Allen – Hawkins 1999; Gaunt 2008).

S rozšířením nových (mimomanželských) forem soužití i medicínských metod (genetické testování otcovství) došlo v posledních letech k posunu vztahů mezi biologickým a sociálním otcovstvím. Sňatek výrazně ztratil na významu při legitimizaci otcovství. Institucionální otcovství tak bylo nahrazeno otcovstvím vztahovým, které je závislé na vůli otce a matky (Dudová 2006). Oba tyto typy otcovství lze označit za sociální otcovství, a nemusí nutně korespondovat s otcovstvím biologickým. Je přitom těžké určit, který z typů otcovství je důležitější. Zřejmý je ale fakt, že v posledních letech dochází ke zvyšování významu

¹⁰ Blankenhorn model nového otcovství sice popisuje, nicméně není jeho stoupencem. Sám prosazuje tradiční rozvržení genderových rolí a konzervativní model rodiny.

¹¹ Tendenci ke střežení brány mateřství a eliminaci otce z běžných úkonů péče o děti vnímaných jako mateřské (*maternal gatekeeping*) mají především ženy s nízkým sebevědomím, s výrazně femininní orientací vlastní identity, s vyšší religiozitou, s nižším příjmem a ty, které přikládají malý význam práci vně rodiny (Gaunt 2008: 385).

biologického otcovství. Tento proces se promítá do legislativ jednotlivých států, které vymezují práva a povinnosti otců. Například v České republice může být „otec“, který na základě zkoušky DNA do tří let věku dítěte (v roce 2012) prokáže, že není biologickým otcem dítěte, zbaven svých povinností vůči dítěti.

Vliv sociálních politik na rodičovství

Sociální politiky navzdory svým limitům¹² nepochybně hrají v konceptualizaci rodičovství poměrně významnou roli a legislativa jednotlivých států udává lidem jasné hranice, v rámci kterých mohou své rodičovství realizovat. Zřejmé je to například u péče o nejmenší děti, kterou použiji jako ilustrativní případ. Instituty mateřské a rodičovské dovolené jsou v jednotlivých státech různé (svojí délkou, mírou finanční kompenzace i určením konkrétnímu rodiči), což s sebou přináší jasné důsledky. V českém prostředí je vliv státní sociální politiky na rané mateřství a otcovství zjevný. Dlouhá rodičovská dovolená (až 3 roky), poměrně vysoký rodičovský příspěvek¹³ a současná absence cenově dostupné institucionální či jiné péče o děti mladší tří let výrazně přispívají k tomu, že o nejmenší děti zpravidla pečují matky v domácím prostředí. Zcela jinak je tomu ve skandinávských zemích, kde trvá rodičovská dovolená kratší dobu (zhruba rok) a institucionální péče o děti je státem podporována. Mateřství i otcovství je tam vnímáno poněkud odlišně a celodenní mateřská péče o děti starší jednoho roku je tam spíše výjimečná (OECD 2007).

Stávající evropské sociální politiky se mnohdy cíleně snaží o proměny konstrukcí mateřství a otcovství. Asi nejzjevnější je to v případě podpory aktivního otcovství prostřednictvím zavádění institutů otcovské a rodičovské dovolené. Výsledky jsou různé a je zřejmé, že sama existence těchto institutů nestačí, i když vhodná cílená propagace a dlouhodobé působení na celospolečenské proměny hodnot přináší své výsledky. Krokem namířeným k odstranění problému „vzdálených otců“ byla direktivní podpora čerpání rodičovské dovolené muži v podobě zavádění tzv. otcovských kvót (*fater quota*).¹⁴ K tomuto diskutabilnímu

¹² V evropských státech nedokáží sociální politiky například účinně zvýšit plodnost, ačkoliv o to usilují. Dle zjištění expertů z Mezinárodní organizace práce by však bez nich situace byla ještě horší, tj. nižší plodnost a nižší participace žen na trhu práce (Öun – Trujillo 2005: vii).

¹³ Zhruba 7 tisíc Kč měsíčně, čerpá-li rodič rodičovskou dovolenou do tří let věku dítěte. To je výše, která téměř dosahuje výši minimální mzdy (8 tisíc měsíčně).

¹⁴ Jedná se o vymezení části rodičovské dovolené druhému rodiči s tím, že pokud ji nevyužije, ztrácí na ni nárok. Institut je též známý pod heslem „use it or lose it“.

postupu, kdy stát výrazně zasahuje do soukromé sféry, se prozatím odhodlalo jen několik evropských států, např. Švédsko, Norsko, Island, Slovinsko, Francie, Rakousko a Nizozemsko. Postupně se však připojují další. Irská socioložka Mary Daly takový zásah do rozdělení práce a zodpovědnosti mezi partnery přitom považovala za jeden z nejmělejších experimentů sociální politiky posledních let (Daly 2004).

Tradiční model, kdy muž zastává roli chlebováře a úlohou ženy je péče o děti a domácnost, je totiž stále majoritní ve většině evropských zemí. Muži, kteří chtějí výrazněji pečovat o své malé děti, se tak dostávají do střetu s obecně sdílenými hodnotami společnosti, ve které pečovatelská práce není považována za maskulinní a za řádné zaměstnání je zároveň považováno zaměstnání na plný úvazek (McKie 2001: 238). Vyhrazení části rodičovské dovolené pro otce sice usiluje o veřejné vyvrácení těchto přesvědčení, nicméně je zřejmé, že společnost musí být zralá na to, aby takový postup přijala. Tj. musí být takovému postoji příznivě nakloněna. Pokud tomu tak není, direktiva nebude mít v praxi velký úspěch a nepřinese (alespoň ne rychle) očekávané výsledky v podobě změn mateřských a otcovských rolí směrem k posílení aktivního otcovství. To dokládá příklad z několika zemí, které část rodičovské dovolené otcům vyhradily.

Ve Švédsku a v Norsku bylo otcům umožněno zůstat na rodičovské dovolené již od sedmdesátých let 20. století. Přesto k četnějšímu využívání této možnosti docházelo jen velmi pomalu. Přestože jsou tyto země patrně nejdále v procesu transformace tradiční otcovské role, výrazněji tam vzrostl podíl mužů opouštějících dočasně zaměstnání kvůli péči o své malé dítě/děti až v devadesátých letech 20. století. Efekt zavedení otcovských kvót nebyl ani tam tak výrazný, jak bývá uváděno. Již na počátku devadesátých let byla ve Švédsku ročně mezi uživateli rodičovské dovolené zhruba jedna čtvrtina mužů (Bergman – Hobson 2002: 113-114). Vyhrazení jednoho měsíce z roční rodičovské dovolené druhému rodiči (tj. ve většině případů otci) v roce 1994 pak navýšilo podíl mužů ročně využívajících rodičovskou dovolenou během tří let na 30 % (ibid.: 114).¹⁵ Otcové přitom zůstávají doma s dětmi výrazně kratší dobu než matky, a tak podíl dní rodičovské dovolené celkově vyčerpaný otci činil ve Švédsku na přelomu tisíciletí (2002) zhruba 16 % (Rostgaard 2005: 31). V současnosti (2012) je ve Švédsku

¹⁵ Často uváděné vysoké podíly otců využívajících rodičovskou dovolenou ve skandinávských zemích (70–85 %) (Pascall 2004: 384; Einarsdóttir – Pétursdóttir 2004: 22) udávají celkový podíl z otců, kteří na ni mají nárok. Přitom stačí, aby rodičovskou dovolenou využili na několik dní v průběhu osmi let.

otcům vyhrazeno 60 dní z celkových 480 dní rodičovské dovolené, jejichž většinu (80 % v r. 2008) stále využívají ženy.¹⁶

Nárůst v tradičnějším Rakousku, které se přístupem sociální politiky i pojmáním genderových rolí více podobá ČR, byl sice relativně větší (podíl otců na rodičovské dovolené se zdvojnásobil), ovšem celkově tam otcové využívají rodičovskou dovolenou stále velmi málo. Přidání „bonusu“ v podobě zavedení možnosti, aby druhý rodič čerpal dalších šest měsíců rodičovský příspěvek k vymezeným 20 měsícům, se nesetkalo s příliš hojným využitím. Muži na rodičovské dovolené tam v roce 2006 tvořili zhruba 3,5 % osob využívajících tento institut (Moss – Wall 2007).

Situace v ČR se spíše blíží té v Rakousku než ve Skandinávii a zdá se, že česká společnost není na zavedení otcovských kvót připravená. A to navzdory včasnému prosazení modelu dvoupříjmové rodiny během komunistického období, které rovnost mužů a žen na pracovním trhu zdánlivě podpořilo. Rovnost ve veřejném životě, která byla za socialismu deklarována, však byla v ostrém kontrastu s tradičním rozdělením rolí v soukromém životě (Pascall – Lewis 2004). Výsledný stav, kdy ženy pracují ve vysoké míře na plný úvazek, neznamená, že by se v péči o domácnost a děti dělily rovným dílem s muži. V některých ohledech v ČR rigidněji než v západoevropských společnostech přetrvává striktní rozdělení „ženských“ a „mužských“ rolí, které ve větší míře zachovávají zejména starší generace a lidé s nižším vzděláním (Chaloupková – Šalamounová 2004).

V ČR mohou otcové z právního hlediska využívat rodičovskou dovolenou rovnocenně s matkami od roku 2001. V praxi je však tento institut využíván otci zcela výjimečně. Počet mužů na rodičovské dovolené od zavedení této možnosti sice velmi zvolna stoupal, ovšem stále je velmi nízký. Na základě statistik o příjemcích rodičovského příspěvku lze odhadnout, že otcové tvoří v ČR zhruba 1,5 % osob využívajících rodičovskou dovolenou.¹⁷ I když i v českém prostředí byl prokázán pozitivní přínos rodičovské dovolené pro posílení vztahu mezi otcem a dítětem (Nešporová 2005), cílená podpora zvyšování podílu otců na rodičovské dovolené není součástí stávající sociální politiky.

---

¹⁶ Dle <http://www.sweden.se/eng/Home/Society/Equality/Facts/Gender-equality-in-Sweden/>, přístup 22. 7. 2012.

¹⁷ V roce 2005 pobíralo podle databáze Státní sociální podpory MPSV ČR rodičovský příspěvek 1,39 % (tj. 4 050) mužů (zbytek tvořily ženy). V roce 2010 to podle předběžných údajů bylo 1,49 % mužů (4 949) a 98,51 % žen (327 753).

Otcovství je v České republice konstruováno stále spíše tradičnějším způsobem, jako komplementární k mateřství. Souvisí to s faktem, že i genderové rozdělení rolí tvoří významnou součást identit českých žen a mužů. Tomu nasvědčují i následující zjištění o vnímání rodičovství v evropských společnostech a jeho proměnách.

Od rodičovství samozřejmého k rodičovství volenému

V tradičních společnostech bylo rodičovství faktickým důsledkem uzavření sňatku, jehož jedním z hlavních účelů byla právě legitimizace sexuálního soužití muže a ženy za účelem plození potomků. Rodičovství a výchova dětí tak byly přímo spojeny s manželstvím. Děti, které se narodily mimo manželství, měly zpravidla horší pozici ve společnosti a vyrůstaly bez otce, který by se k nim přiznal.¹⁸ To platilo ještě v první polovině 20. století.

Vztah rodičů (a rodiny) k dětem se v evropských dějinách dle francouzského historika Philippa Arièse proměnil s rozšířením školní docházky. V tradičních společnostech měl manželský pár (rodina) především funkci „plodivou či rozmnožující se“, osoba dítěte byla zanedbávána a vnímána primárně jako pracovní síla. S příchodem moderní společnosti byl kladen větší důraz na vzdělávání dětí, na jejichž budoucnosti závisela i budoucnost rodičů a majetek rodiny. Do dětí bylo více investováno, a proto byl zároveň tento moderní přístup spojen s kontrolou a omezováním plodnosti. Tento přístup bývá označován jako malthusiánský (Singly 1999: 21).

Historický vývoj tedy probíhal od rodičovství „samozřejmého“ k rodičovství „volenému“. Ve starém demografickém režimu nebyla omezována manželská plodnost (co do počtu dětí), ale jejich počet redukovala velmi vysoká dětská úmrtnost. V novém demografickém režimu začala být plodnost (co do počtu dětí) omezována, což si mohli rodiče dovolit i z toho důvodu, že byla díky lepším životním podmínkám i zdravotní péči výrazně snížena dětská úmrtnost. Investice vložené do dětí se tak mnohem méně často ztrácely vinou jejich úmrtí. I přes tyto ústřední rozdíly obou typů demografických režimů se v evropských společnostech (s určitými výkyvy)¹⁹ dlouhodobě poměrně stabilně vyskytuje zhruba stejný

¹⁸ Nemanželské dítě mnohdy stigmatizovalo i matku, která jako samotná žena nebyla často schopna dítě uživit. Nebylo tedy výjimečné, že nemanželské děti byly matkou zabity nebo odloženy (Tinková 2004: 318-331; Goody 2000: 152).

¹⁹ Takovým výkyvem byl například extrémně nízký podíl (5,5%) celoživotně bezdětných žen v ČR během totalitního komunistického režimu (Možný – Rabušic 1998: 108).

podíl celoživotně bezdětných osob. Ve starém demografickém režimu bylo okolo 15 % žen bezdětných (Možný – Rabušic 1998: 108). V západní Evropě se dnes míra celoživotní bezdětnosti blíží 20 %. V ČR je sice působením komunistického režimu ještě nižší, ale očekává se, že dosáhne podobné úrovně (ibid.: 108).

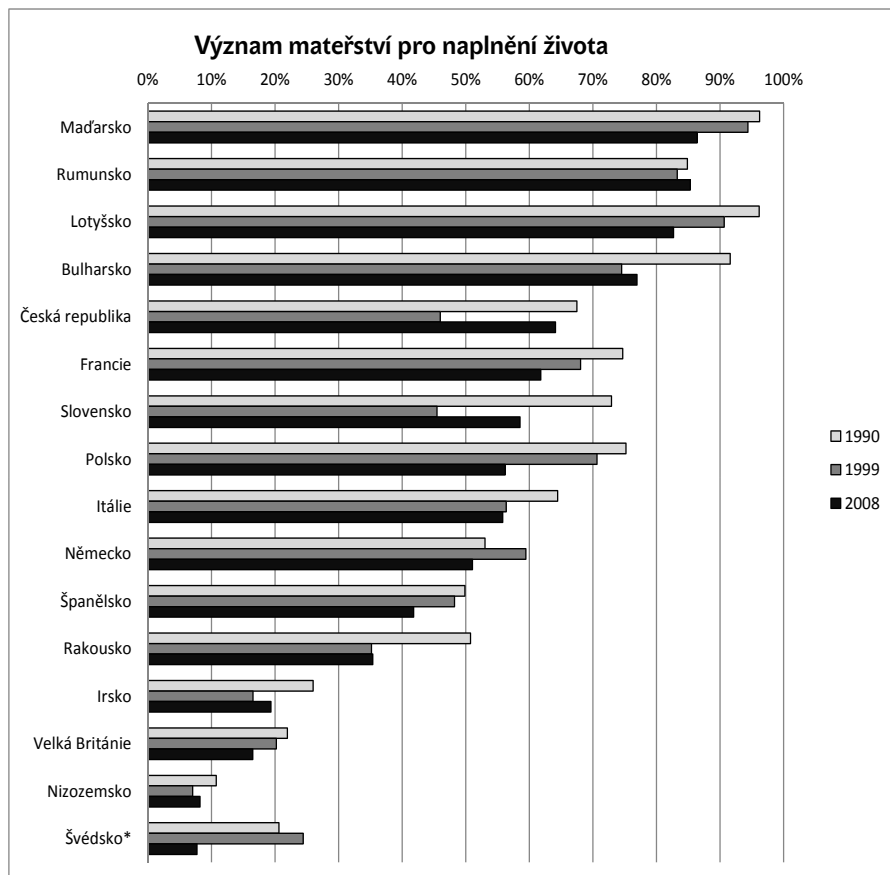
Mechanismy vzniku skupiny bezdětných jsou ovšem ve společnostech tradičních a moderních výrazně odlišné. (Pomímám přitom podíl osob, které jsou neplodné z biologických důvodů.) V tradičních křesťanských společnostech starého demografického režimu patřili do skupiny bezdětných především duchovní (katoličtí kněží, mniši a jeptišky) a dále chudí lidé, kteří neuzavřeli sňatek. Ani jedni se pro bezdětnost sami volně nerozhodli, ale byla důsledkem jejich askribovaného sociálního statusu či výběrem životní dráhy, který za ně provedli rodiče (tj. především otec) či jiní příbuzní. V moderních společnostech, kde začal mít větší váhu získaný status, se bezdětnost stala věcí osobní volby, která byla ještě více umocněna s rozvojem antikoncepčních metod ve druhé polovině 20. století. Celospolečensky hojně uplatňované plánované rodičovství s omezováním počtu dětí tak pozvolna přešlo až k možnosti, že se zdraví dospělí jedinci žijící v dobrých životních podmínkách rozhodnou pro dobrovolnou bezdětnost. Jejich životní dráha se ubírá jiným směrem a životní cíle jsou naplňovány jiným způsobem, než je péče o děti a jejich výchova.

Význam rodičovství pro pocit naplněného života je v současných evropských společnostech vnímán velmi různě a liší se i při porovnání představ o životech žen a mužů. Nepochybně to souvisí s budováním identity jedince, která je v mnohých společnostech u žen velmi významně spojována s mateřstvím. V evropském porovnání je přitom signifikantní rozdíl mezi zeměmi bývalého západního bloku a zeměmi bývalého východního (komunistického) bloku (graf 1). Nejprve se budeme zabývat významem rodičovství pro naplnění života žen a posléze mužů. Data bohužel nejsou vzájemně srovnatelná, protože otázky a zejména škály odpovědí byly v šetřeních různé. To je důvod, proč jsou při prezentaci výsledků použity odlišné typy grafů.²⁰

Mezi obyvateli postkomunistických zemí je představa, že k tomu, aby byl naplněn život ženy, je potřeba mít dítě, hojněji rozšířena v porovnání s obyvateli bývalé západní Evropy. V Maďarsku, Rumunsku, Lotyšsku a Bulharsku se dle šetření EVS v roce 2008 více než tři čtvrtiny dotazovaných respondentů klonily k názoru, že žena potřebuje mít dítě pro naplnění života. Českou republiku lze při hodnocení významu mateřství pro naplnění života žen společně s Francií,

---

²⁰ V případě otázky po významu dítěte pro naplnění života ženy byly použity pouze dvě kategorie odpovědí, zatímco v případě zjišťování významu dítěte pro naplnění života muže mohli respondenti volit z pěti odpovědí, včetně středové neutrální kategorie. Musíme reflektovat, že tato skutečnost významným způsobem ovlivňuje získané podíly souhlasných odpovědí (Fowler 1995).

Graf 1. Přesvědčení o tom, že žena potřebuje mít dítě, aby byl její život naplněn.²¹

*Ve Švédsku byla v roce 1999 položena otázka genderově neutrálně, tj. zjišťovala potřebu mít dítě pro naplnění života člověka bez rozdílu pohlaví.

Zdroj: EVS 1990, EVS 1999, EVS 2008. N = 21 024, N = 19 460, N = 21 058.

²¹ Otázka zněla: „Do you think that a woman has to have children in order to be fulfilled or is this not necessary?“ Graf zachycuje odpovědi „needs children“, dopočet do 100% tvoří odpovědi „not necessary“.

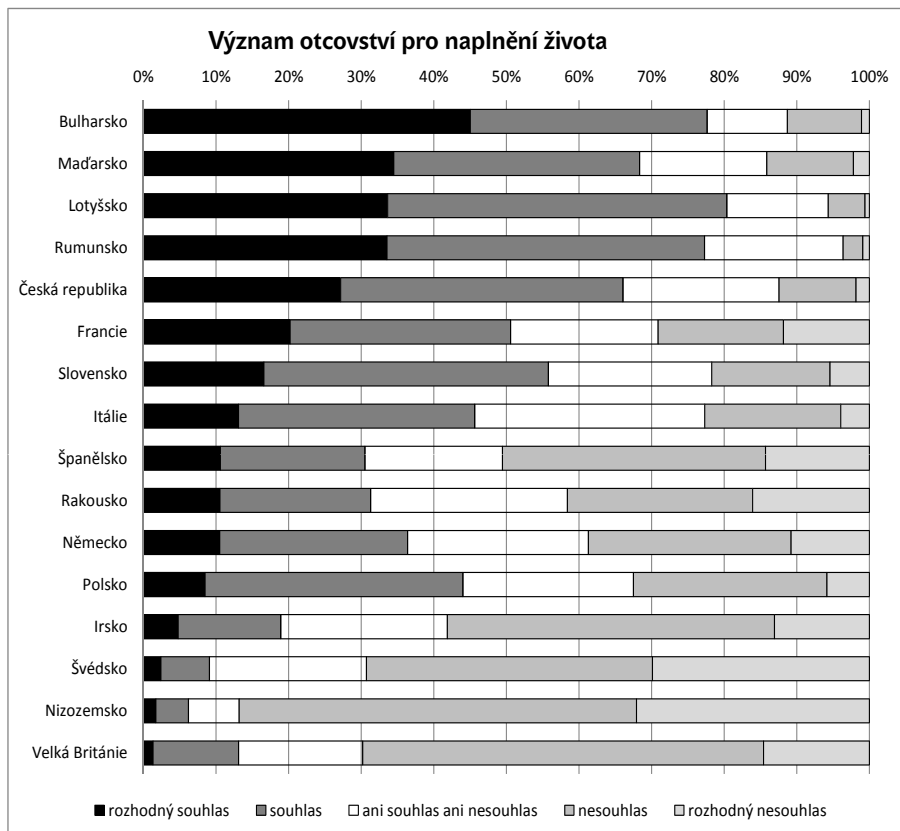

Slovenskem, Polskem, Itálií a Německem zařadit ke středu. Ocenění nezbytnosti mateřství pro naplnění života sdílela v těchto zemích v roce 2008 více než polovina dospělých obyvatel (graf 1). O málo častěji považují rodičovství za důležité pro naplnění života ženy obyvatelé Španělska a Rakouska. Naproti tomu je patrně úplně jinak budována identita žen v zemích severozápadní Evropy. Ve Švédsku, Nizozemsku, Velké Británii a Irsku se naprostá většina obyvatel (více než čtyři pětiny) domnívala, že pro naplnění života ženy nejsou děti nezbytné. V roce 2008 tak pouze méně než desetina švédské a nizozemské společnosti považovala mateřství za nedílnou součást naplněného života žen (graf 1).

Vývoj přesvědčení o významu dítěte pro naplnění života žen se v posledních desetiletích poměrně rychle proměňoval (graf 1). Během zhruba dvaceti posledních let (1990–2008) obecně v Evropě mírně pokleslo ocenění významu mateřství pro naplnění života,²² i když tento trend postupoval ve srovnávaných zemích různě. V případě české (a slovenské) společnosti se v této oblasti udály velmi zajímavé proměny, které byly nepochybně výrazně podmíněny transformací obou společností po pádu komunistického režimu. Zatímco těsně po sametové revoluci (1990) bylo mateřství považováno za nezbytné pro naplnění života ženy více než dvěma třetinami společnosti, v následujících letech se přesvědčení mnoha lidí změnilo, patrně v důsledku rozšíření možností osobního vyžití i oblastí budování ženské identity. V České republice i na Slovensku tak výrazně poklesl podíl osob, které považovaly mateřství za nezbytnou součást naplněného života, byla jich už méně než polovina (graf 1). Tento trend by sám o sobě nebyl tak výjimečný, lze v něm spatřovat přibližování se hodnotám západoevropských společností. Co je ovšem velmi překvapující, je následující vývoj. Během dalších devíti let nedošlo k prohloubení tohoto vývoje, ale naopak k jeho zvrácení. Význam rodičovství²³ pro naplnění života v přesvědčeních respondentů EVS (do roku 2008) vzrostl bezmála na úroveň zaznamenanou v roce 1990. Mateřství je tak stále vnímáno většinou společnosti jako ústřední součást života a potažmo i identity ženy. Potvrzují to i výzkumy o bezdětnosti, které upozorňují na to, že bezdětnost je v ČR vnímána jako anomálie, zatímco rodičovství (mít děti) je (zejména u žen) považováno za samozřejmou normu (Hamplová – Šalamounová – Šamanová 2006; Hašková – Zamykalová 2006; Hašková 2009).

²² Tento vývoj naznačovaly již výsledky ISSP z roku 2002 při porovnání nejmladší věkové kategorie s celkovou populací jednotlivých evropských zemí (Nešporová 2006).

²³ Zde hovoříme o mateřství, ale stejný vývoj byl zaznamenán i u hodnocení otcovství, kde ovšem existují pouze data za roky 1999 a 2008. V roce 1990 nebyla otázka po významu dítěte pro naplnění života muže v EVS položena.

Graf 2. Přesvědčení o potřebě mít dítě pro naplnění života muže.²⁴
 Zdroj: EVS 2008; N = 23 632.

Při porovnání vnímání potřeby mít dítě proto, aby byl naplněn život muže, docházíme k velmi podobným výsledkům jako při sledování mateřství. Ve společnostech, kde bylo rodičovství považováno za významné pro naplnění života žen, je tomu paralelně tak i u mužů. Výsledky jsou zcela nezávislé na tom, jakým způsobem se muži reálně na péči o děti podílejí. Neplatí tak, že by v zemích, kde muži reálně o děti více pečují, byl otcovství přikládán větší význam pro naplnění jejich života než v zemích, kde je péče o děti přenechána spíše matkám. Výzkum EVS

²⁴ Tvrzení znělo: „Man has to have children in order to be fulfilled.“ Možné odpovědi: „agree strongly, agree, neither agree nor disagree, disagree, disagree strongly“.

odhalil spíše opak. Otcovství je považováno za podstatnou součást naplněného života muže především v postkomunistických zemích – Bulharsku, Maďarsku, Lotyšsku, Rumunsku, České republice, na Slovensku – a dále ve Francii, kde minimálně polovina respondentů souhlasila s tím, že muži potřebují děti, aby byl jejich život naplněn (graf 2). Více než dvě pětiny, ale méně než polovina respondentů považovala dále otcovství za důležitou součást života v Itálii a v Polsku. O něco méně často pak tomu bylo ve Španělsku, Rakousku a Německu, kde potřebu mít děti vnímala jako důležitou pro naplnění života mužů v roce 2008 zhruba jedna třetina dotazovaných (graf 2). Nejnižší hodnocení nezbytnosti otcovství pro naplnění života mužů se vyskytovalo ve společnostech Velké Británie, Irska, Švédska a Nizozemska, kde bylo sdíleno méně než pětinou či desetinou respondentů. Byly to přitom stejné společnosti, ve kterých byla níže hodnocena i nezbytnost mateřství pro naplnění života ženy.

Uvedené výsledky jasně dokládají, že v mnohých evropských společnostech bylo v roce 2008 rodičovství sice často vnímáno jako důležitá součást naplněného života žen a mužů, ovšem zároveň se v nich vyskytuje nezanedbatelný počet osob, které jej za nezbytné pro naplnění života nepovažují. Významný je přitom úpadek významu rodičovství tam, kde spolu žijí (i sexuálně) dva dospělí jedinci opačného pohlaví, na který upozornil například Ladislav Rabušic: rodičovství přestalo být „imperativem a stalo se pouze jednou z možností smyslu lidského párového soužití“ (Rabušic 2001: 226). Rodičovství je často odkládáno do vyššího věku (viz následující kapitola), nebo je možné se mu zcela vyhnout. Oproti komunistické společnosti druhé poloviny 20. století současná česká společnost snáze (zejména v rovině deklarativní) akceptuje dobrovolné rozhodnutí zdravých dospělých jedinců nemít děti (srov. Alan 1989: 293-300; Možný 2006: 148-152). Rodičovství se tedy velmi zvolna stává alternativou namísto nutnosti.

Změny v této oblasti jsou ovšem pozvolné a prezentovaná česká data (graf 1) naznačují, že jsou patrně pomalejší, než naznačoval rychlý pokles porodnosti zaznamenaný demografy po roce 1989. Obecně deklarovaný význam dítěte pro naplnění života jedince (ženy i muže) je v evropském srovnání výrazně nejvyšší v zemích bývalého komunistického bloku (včetně ČR) a naproti tomu zcela nejnižší ve skandinávských a anglosaských státech. Všude však v posledních desetiletích došlo k mírnému poklesu ocenění významu dítěte pro naplnění života. Tento fakt lze interpretovat tak, že společnost je více otevřená alternativním formám naplňování životních drah a utváření ženských a mužských identit bez ohledu na mateřství a otcovství. Skutečnost, že rodičovství je stále více záležitostí volby, ukazují i demografická data.

Demografické charakteristiky rodičovství

Od poloviny 20. století došlo k několika posunům v oblasti rodičovství, které jasně dokládají demografická data. Především poklesl počet dětí, vzrostl věk rodičů a také podíl dětí narozených mimo manželství. Kontracepce (zabránění početí) se masově rozšířila a případná nechtěná početí mohou být ve většině evropských států (výjimkou je Polsko a Irsko) na přání potenciálních rodičů uměle ukončena. Tato praxe přitom byla hojně uplatňována především ve státech bývalého komunistického bloku, kde byly hůře dostupné kontracepční metody. Signifikantní je, že umělá přerušování těhotenství jsou dodnes v těchto státech hojněji praktikována v porovnání se státy bývalého západního bloku. V České republice tak byl na základě rozhodnutí potenciálních matek (souhlas otce dítěte není potřebný) v roce 1990 legálně ukončen život zhruba 42 embryí či plodů na 100 narozených dětí v daném roce. Následně sice počty umělých přerušování těhotenství rychle klesaly, ale v roce 2008 stále ještě připadalo na 100 narozených dětí 16 umělých přerušování těhotenství (ÚZIS 2012). Velmi hrubý obraz vývoje potratovosti i jejího mezinárodního srovnání poskytuje index potratovosti (tab. 1).

Ve druhé polovině 20. století se výrazně proměnilo načasování rodičovství, tedy věk, ve kterém rodiče mají a vychovávají děti. V tomto ohledu byly opět poněkud specifické společnosti střední a východní Evropy, ve kterých se během komunismu snížil průměrný věk prvorodiček na zhruba 22 let (tabulka 1). V západní Evropě se naproti tomu zvyšoval. S pádem komunistického režimu však začali lidé v České republice i dalších postkomunistických zemích realizaci rodičovství výrazně odkládat, čímž se přiblížili praxi běžné v západoevropských společnostech (Sobotka 2004). Věk prvorodiček se tak blíží třicítce,²⁵ v ČR činil v roce 2008 27,3 let. Průměrný věk otců prvorozených dětí přitom obdobně rostl až na 31,3 let v roce 2008 (Štyglerová 2009). Lidé zodpovědněji plánují rodičovství a používají kontracepční metody,²⁶ protože se výrazně snížil počet umělých přerušování těhotenství, a to o více než tři čtvrtiny mezi lety 1989 a 2009.²⁷

²⁵ V zemích EU-27 byl v roce 2008 průměrný věk prvorodiček 27,8 let (*European Demographic Data Sheet 2010*).

²⁶ Lékařem řízenou hormonální nebo nitroděložní antikoncepci používala v ČR v roce 2011 zhruba polovina (53 %) žen ve fertilním věku (ÚZIS 2012).

²⁷ V roce 1989 bylo v ČR evidováno celkem 111 683 umělých přerušování těhotenství, zatímco o dvacet let později – v roce 2009 – to bylo 24 636 (ČSÚ 2010).

Po roce 1989 došlo v české společnosti k proměnám, které se zásadně týkaly změn životních trajektorií a rodičovství zejména (Nešporová 2010; Šťastná 2005). S výrazným nárůstem nových možností realizace a současnou nižší ekonomickou stabilitou mladých lidí došlo v podstatě naráz k odkládání rodičovství do vyššího věku a celková porodnost velmi výrazně poklesla. Míra úhrnné plodnosti²⁸ se tak v ČR snížila z 1,89 v roce 1990 na kriticky nízkou hodnotu 1,13 v roce 1999 (Demografická příručka 2004: 224-225). Výrazný pokles úhrnné plodnosti byl dobově vnímán jako velká hrozba pro zachování reprodukce českého obyvatelstva.²⁹ Úbytek narozených dětí v době transformace na tržní ekonomiku byl vysvětlován několika faktory. Hledisko ekonomické nákladnosti vyzdvihovala demografka Jitka Rychtaříková (Rychtaříková 1997), zatímco hodnotové posuny a ušlé příležitosti označil za hlavní příčinu nižší plodnosti sociolog a demograf Ladislav Rabušic (2001). Obě skupiny těchto faktorů přitom používal pro vysvětlení sociolog Tomáš Sirovátka, který je shrnul pod označení (byť znějící ekonomicky) „cena příležitosti dítěte“ (Sirovátka 2003). Odkládání rodičovství nebo jeho neuskutečnění bylo tedy vysvětlováno jako strategie minimalizování ušlých příležitostí pro mladou generaci.

Transverzálně počítaná hodnota úhrnné plodnosti však byla zatížena hojně uplatňovanou novou strategií realizovat rodičovství ve vyšším věku. Úhrnná plodnost tak v prvním desetiletí 21. století začala opět stoupat, takže v roce 2008 již činila 1,5. Ve snaze eliminovat chyby odhadů úhrnné plodnosti, tedy počtu dětí na jednu ženu v období, kdy se proměňuje časování mateřství, začali demografové navíc používat i tzv. tempo-adjusted total fertility rate, který reflektuje tyto proměny a měl by tedy být přesnější (tabulka 1).

Lze tedy konstatovat, že rodičovství sice mírně ztratilo na atraktivitě, přibývalo lidí, kteří jej vůbec realizovat nechtějí (Hašková 2009), ale přesto jej většina populace realizuje, i když ve vyšším věku, než tomu bylo dříve. Demografickým datům odpovídají výše uvedené hodnotící údaje, které ukázaly, že nejnižší ocenění rodičovství bylo v české společnosti na konci devadesátých let 20. století. Od té doby počet lidí považujících rodičovství za ústřední součást naplněného života opět narostl (graf 1).

---

²⁸ Úhrnná plodnost označuje počet narozených dětí na jednu ženu.

²⁹ Hranice pro zachování reprodukce činí pro populaci s nízkou úmrtností 2,1 dítěte na ženu. Demografka Jitka Rychtaříková ještě v roce 2005 na trilaterální demografické konferenci „Kdo zajistí naši budoucnost?“ (Praha 23. 5. 2005) odhadovala, že úhrnná míra plodnosti nepřesáhne v české společnosti hodnotu 1,3.

Další výrazná změna souvisí s manželstvím. Podobně jako rodičovství je dnes lidé realizují ve vyšším věku. Nově však rodičovství a výchova dětí nemusí být ztotožňovány v současných evropských společnostech se soužitím v manželství. Svědčí o tom výrazný nárůst počtu mimomanželských porodů (tabulka 1). V České republice vzrostl jejich podíl z 9 % v roce 1990 na 36 % v roce 2008. Z tohoto hlediska se současná česká společnost i společnosti sousedních států (s výjimkou Polska) řadí zhruba mezi evropský průměr. Nejvyšší podíl mimomanželských porodů vykazují v rámci Evropy Bulharsko, Estonsko, Francie, Norsko, Slovinsko a Švédsko, kde se více než polovina dětí v roce 2008 narodila mimo manželství. Naproti tomu je podíl mimomanželských porodů v současné Evropě výrazně nejnižší v Řecku, Makedonii, na Kypru, v Chorvatsku, Itálii a Polsku, kde se mimo manželství rodí méně než pětina dětí (ČSÚ 2010).

Nemanželské děti však nemusí být oproti minulosti vychovávány pouze jedním rodičem. Mnohdy žijí s matkou i otcem, kteří pouze neuzavřeli sňatek před narozením dítěte, avšak část z nich to učiní po narození dítěte (Štyglerová 2009: 164). Poměrně vysoký podíl (zhruba dvě pětiny) mimomanželských dětí je tvořen druhými nebo vyššími dětmi v pořadí narození, což je často způsobeno tím, že se rodí rozvedeným ženám, které nechtějí znovu vstupovat do manželství (ČSÚ 2008; Možný 2002: 39). Mimomanželské děti se zároveň častěji rodí matkám z nižších sociálních vrstev, tj. chudším a méně vzdělaným, což platí nejen v ČR, ale například i ve Velké Británii (Featherstone 2004: 21; Hamplová 2007; Rychtaříková 2007; Štyglerová 2009). Společnou výchovu nesezdaných rodičů však nelze přeceňovat, protože zároveň platí, že rozpady nesezdaných soužití jsou častější v porovnání s rozpady manželství (Sullerotová 1998). To ve výsledku zvyšuje podíl mimomanželsky narozených dětí, které vyrůstají pouze s jedním biologickým rodičem.

Velikým zásahem do rodičovských rolí je rozchod či rozvod partnerského či manželského vztahu rodičů, který je poměrně častý. Rozvodovost je v České republice v mezinárodním srovnání spíše vysoká, rozvádí se téměř polovina původně uzavřených manželství. Přitom platí, že zhruba ve třech pětinach případů se rozvádějí rodiče s nezletilými dětmi (údaje za rok 2005; Dudová 2008). Pro otce je přitom dopad rozchodu výraznější, protože děti zůstávají v 90 % případů žít v domácnostech matek. Otec tím většinou zmizí z každodenního života dětí a jeho kontakty s nimi jsou časově omezené, v některých případech postupně zcela ustanou. Mizí tak nejen jeho reálná přítomnost, ale i „nepřítomná přítomnost“, kterou předtím matka dětem zprostředkovávala, navíc otec již rodinu nereprezentuje (Dudová 2008).

		Česká republika	Maďarsko	Polsko	Slovensko	Rakousko	Německo*
Průměrný věk žen při prvním porodu	1950	23,8			23,3		
	1970	22,3	22,1	22,5	22,2	23,9	24,3
	1990	22,5	23,1	23,3	22,6	25	26,6
	2008	27,3	27,2	26,0	26,4	27,8	28,5
Úhrnná plodnost	1950	2,83	2,54	3,64	3,59	2,02	
	1970	1,93	1,97	2,2	2,4	2,29	2,02
	1990	1,89	1,84	2,04	2,09	1,45	1,48
	2008	1,50	1,35	1,39	1,32	1,41	1,38
	Adjusted TFR 2005–2007**	1,79	1,65	1,50	1,66	1,66	1,62
Index potratovosti***	1970	48,6	126,7	27,1	34,3	13,9	
	1990	83	71,9	25,5	60,6	3,4 (1990–94)	10,8
	2000–2002	49,5	58,6	0	34,2	2,9 (1995–99)	18
Mimo-manželské porody (%)	1950	6,4	8,5		5,5	18,3	9,5
	1970	5,4	5,4	5,0	6,3	12,8	5,5
	1990	8,6	13,1	6,2	7,7	26,3	10,5
	2008	36,3	39,5	19,9	30,1	38,9	32,1

Tabulka 1. Vybrané indikátory sociodemografických proměn rodičovství v období 1950 až 2008 v České republice a sousedních státech.

* Do roku 1990 jsou udávány pouze údaje za západní Německo (protože Německo ve srovnání zastupuje západní demokratické státy).

** Jedná se o *Tempo-Adjusted Total Fertility Rate*, tedy očištěnou úhrnnou plodnost, kde výpočet (dle Bongaartse a Feerneyho) eliminuje zkreslení ukazatele úhrnné plodnosti dané posuny v časování plodnosti.

*** Poměr potratů na 100 narozených dětí v daném období. V českém případě zahrnuje i miniinterruptce a samovolné potraty. Metodika bohužel není mezinárodně jednotná (ČSÚ 2004; ÚZIS 2012).

Zdroje: Eurostat; European Demographic Data Sheet 2010;³⁰ ČSÚ (1995, 1998, 2004, 2010); Kučera (1994); Ústav pro zdravotnickou statistiku (1971).

³⁰ European Demographic Data Sheet vydává Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Sciences. V elektronické podobě je dostupný na adrese http://www.oeaw.ac.at/vid/datasheet/download/European_Demographic_Data_Sheet_2010.pdf (přístup 1.8.2012).

Dopady rodičovství na život matky a otce

Sociologové hovoří o tom, že rodičovství přináší výrazné změny v životě jedince a bývá proto označováno za novou etapu životního cyklu. Přitom se shodují v tom, že tento přechod znamená více změn pro ženu-matku než pro muže-otce (Alan 1989; Možný 2006). Matka přerušuje předchozí životní styl a zůstává doma, aby pečovala o dítě. Její návrat do veřejné sféry pracovního života je možný až tehdy, když je zajištěna péče o dítě jinou osobou. A to je otec zcela výjimečně, většinou se jedná o vychovatelky v mateřské škole, případně jiné ženy. Otec pracovní sféru neopouští, naopak mnohdy začíná pracovat vně rodiny intenzivněji, aby zajistil dostatečnou finanční podporu rodině a zároveň dostal požadavkům běžným na trhu práce (tj. nepsaným pracovním normám kladeným na zaměstnance či podnikatele a živnostníky).

Rozdíl v dopadu rodičovství na život matky a otce se s obecným zvýšením zaměstnanosti žen nezmenšil, naopak se prohloubil. Očekávání žen ve prospěch genderové rovnosti se stále zvyšují, proto je konflikt mezi péčí o děti a domácnost a kvalitním pracovním uplatněním s možností postupu ženami více reflektován. V české společnosti bylo zaznamenáno, že právě u žen nejvíce rostla nespokojenost s pracovním uplatněním a možností pracovního postupu v posledním desetiletí (Večerník 2009: 189-191). S přechodem od všeobecné zaměstnanosti v období komunistického režimu k volnému pracovnímu trhu došlo k výraznému zhoršení možnosti matek malých dětí uplatnit se na trhu práce (Křížková et al. 2011).

V evropském měřítku se dnes zdá, že udržování tradičních genderových rolí negativně působí na reprodukci. V zemích, kde jsou role striktně rozdělené a ve kterých žena musí volit mezi rodičovstvím a pracovní kariérou, zároveň často nacházíme velmi nízkou porodnost, ale i sňatečnost a rozvodovost. Přitom se tam většina dětí rodí v manželství. Příkladem může být Itálie, Španělsko, Polsko či Řecko. Naproti tomu tam, kde mají ženy větší možnosti na sladění rodičovských a pracovních povinností a nemusí se rozhodovat pouze pro jedno na úkor druhého, je porodnost v rámci Evropy relativně nejvyšší. Vysoká je tam ovšem i rozvodovost a podíl dětí narozených mimo manželství. Sňatečnost je ale v takových zemích shodně s první skupinou nízká, příkladem může být Švédsko, Norsko a Francie. Souvisí to i s podporou genderové rovnosti v podobě státní podpory dostupné (finančně i místně) péče o děti, která je dnes hojně poskytována ve skandinávských zemích (Hein – Cassirer 2010) a v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století byla rovněž poskytována v České republice (Hašková

2007). Dopady raného rodičovství na pracovní život matek jsou vnímány jako negativní, protože dočasně snižuje jejich participaci na trhu práce a tím zároveň i zhoršuje jejich budoucí pozici na trhu práce (Křížková et al. 2011; Sokačová 2006). Otcovství s sebou tyto důsledky zpravidla nepřináší, s tím ovšem souvisí i fakt, že vstřícnost zaměstnavatelů k pracovnímu režimu umožňujícímu otcům sladit pracovní a rodičovské role je ještě nižší, než je tomu v případě matek.

Positiva rodičovství spočívají především v rovině psychické a emocionální. Dle psychologa Erika H. Eriksona prochází život jedince určitými psychosociálními stadii, a rodičovství lze interpretovat jako významnou možnost naplnění období střední dospělosti (Erikson 2002: 225-250). Klíčovým aspektem střední dospělosti je totiž tzv. generativita, kterou člověk v případě správného vývoje naplňuje. Termínem generativita jsou přitom označovány aktivity péče o druhé, které přispívají k životu dalších generací. Generativita se sice nemusí nutně projevat ve vztahu rodiče a dítěte, toto stadium vývoje mohou (a v případě správného duševního vývoje by měli) realizovat i bezdětní (například prostřednictvím charitativní činnosti pro blaho širší komunity), ale její naplňování v rámci rodičovských rolí je asi nejrozšířenější. S pomocí pojmu generativita lze vysvětlit pozitivní efekt, který má rodičovství na pečující rodiče. Z hlediska vývojové psychologie dospělý jedinec naplňuje péčí o dítě hlavní úkol dospělosti. Stává se tak potřebným pro druhé, což mu zároveň přináší pocit osobní spokojenosti.³¹ Nijak tedy nepřekvapuje, že ocenění dítěte pro naplnění životních cílů je obecně v české populaci velmi vysoké, jak dokládají různá sociologická šetření (Hamplová 2000; Kuchařová 2003; Pakosta 2009; Štátná 2007). Tento fakt je nepochybně posilován i skutečností, že alternativní formy naplňování generativity nejsou v České republice příliš rozvinuté. Svědčí o tom například nízká participace v charitativních organizacích občanského sektoru v porovnání se západní Evropou (Frič – Goulli 2001).

Rodičovství je celoživotním sociálním faktem, nekončí tedy výchovou dítěte a jeho osamostatněním. Vztah mezi rodiči a dětmi trvá celý život. I když se většina dětí do třiceti let odstěhuje od svých rodičů, neustále zůstávají v kontaktu. V českém prostředí navíc platí, že prostorová mobilita je poměrně nízká. Téměř polovina osamostatněných dětí bydlela v roce 2005 v takové vzdálenosti od rodičů, že jim cesta k nim trvala maximálně půl hodiny. Pouze každé dvacáté samostatně žijící dítě žilo na místě vzdáleném od rodičů více než tři hodiny cesty (Nešporová 2008). Většina dospělých dětí a rodičů se celoživotně stýká a alespoň

³¹ Vztahem mezi generativitou a aktivním otcovstvím se zabýval Ivan Chorvát (1999).

jednou měsíčně (ovšem většinou častěji) se navštěvují.³² Zejména žijí-li rodiče odděleně, pak mají matky vyšší šanci než otcové, že je děti navštíví. To je výsledkem zmiňovaného volnějšího vztahu otce s dítětem, který neplatí pouze v dětství, ale přenáší se i do dospělosti. Je otázkou budoucího vývoje, zda se s rozšířením nového aktivního otcovství podaří tento rozdíl zmírnit či zcela smazat.

Vzájemné sociální vztahy a solidarita, kterou se jedinci učí v rodině, jsou důležité také v dlouhodobé perspektivě, kdy mezigenerační solidarita dětí a rodičů přispívá k řešení mnohých životních situací. Rodiče často podporují své děti i poté, co dospějí a osamostatní se, ať již finančními či materiálními příspěvky, nebo třeba tím, že jim pomáhají s péčí o děti (vnoučata). Platí i opačný vztah, tj. závazky dětí k rodičům. Většina české společnosti stále považuje za samozřejmé i povinnosti dospělých dětí k rodičům a očekává, že se děti postarají o své stárnoucí rodiče, pokud je to potřeba (Nešporová – Svobodová – Vido-
vičová 2008).

Celoživotní dopady rodičovství na život tak vyniknou při porovnání rodičů a bezdětných osob ve stáří, kdy děti mohou poskytovat určitou péči svým rodičům. Děti a další členové rodiny (především manželky či manželé) stále hrají klíčovou roli v pomoci seniorům – stárnoucím rodičům (Jeřábek 2009). Bezdětní senioři si často budují jiné sociální sítě (především v rámci rodiny), které mohou vztah dítěte a rodiče nahradit. Reflektují však jejich nižší závaznost v případě potřeby každodenní pomoci a pro případ budoucí omezené soběstačnosti mnohem častěji počítají s využitím institucionální péče (Sýkorová 2008). Dopady bezdětnosti jsou přitom ve stáří patrné nejen u žen, ale i u mužů. Bezdětní muži, kteří nebyli nikdy ženatí, jsou nejvíce znevýhodněnou skupinou, co se týká zdraví a podpory ze strany vlastních sociálních sítí (Dykstra – Hagestad 2007).

Závěr

Politické a ekonomické změny mají dopady na mnohé oblasti života, rodičovství nevyjímaje. Jeho konceptualizace se v posledních desetiletích poměrně výrazně proměnila. Realizaci mateřství stále více ovlivňuje pracovní uplatnění ženy-matky na trhu práce. V devadesátých letech 20. století došlo v české společnosti s přispěním sociálních politik k jisté tradicionalizaci mateřských a otcovských rolí. Následně však zvolna začala vynikat potřeba sladit mateřskou roli s rolí pracovní.

³² Dle výzkumu Generations and Gender Survey v roce 2005 čtyři pětiny otců a devět desetin matek přijímalo návštěvu svých dospělých dětí alespoň jednou měsíčně či častěji (Nešporová 2008).

Zvýšila se tak flexibilita v možnostech využívání rodičovské dovolené a postupně se zmenšila omezení týkající se pobírání rodičovského příspěvku při současném zaměstnání či podnikání rodiče i umístění dítěte do jeslí či mateřské školy. Paralelně se změnami mateřství probíhaly i proměny otcovství. S rozmachem práce matek mimo rodinu ovšem v České republice nedošlo k tomu, že by otcové ve druhé polovině 20. století výrazněji nahradili chybějící práci a péči matky uvnitř rodiny. Změna přinesla, podobně jako v jiných evropských zemích, spíše oslabení otcovské autority (mimo jiné díky ekonomické emancipaci žen) a oslabení otcovské role obecně (krize otcovství). Až v posledních letech je patrná určitá reakce na tento stav, kdy je uplatňována snaha více zapojit otce do rodinného života i péče o děti. Mateřské a otcovské role se tak stále více přibližují a sdílené rodičovství, kdy jsou otec a matka do značné míry zástupní v péči o děti (a domácnost), je určitým ideálem, jehož realizaci se snaží podpořit i některé sociální politiky. V posledních letech s pokrokem lékařské vědy (testování DNA) též posiluje význam biologického otcovství.

Významný je rovněž posun od rodičovství samozřejmého, realizovaného jako ústřední cíl manželství, k rodičovství volenému, kdy je rodičovství stále více věcí osobní volby a také již nemusí být spojováno s manželstvím. Rodičovství je ve většině evropských společností i v současnosti vnímáno jako důležitá součást naplněného života jedince, rozhodně to pak platí pro společnosti bývalého východního bloku. Jinak je tomu ovšem ve skandinávských zemích, Nizozemsku, Velké Británii a Irsku, kde je ocenění významu rodičovství pro naplněný život jedince výrazně nižší. Vinou poněkud odlišných mateřských a otcovských rolí dochází k tomu, že dopad rodičovství na život jedince je výraznější v případě matek oproti otcům, a to především v pracovním životě. Vztah matky a dítěte je zpravidla pevnější než vztah otce a dítěte, což je dále hojně posilováno v případech rozchodu rodičů, které jsou poměrně časté. Vzájemné vztahy rodičů a dětí jsou celoživotní záležitostmi, přičemž na významu často získávají v posledních fázích života, kdy děti mohou pomáhat svým stárnoucím a ne zcela soběstačným rodičům.

OLGA NEŠPOROVÁ je vědeckou pracovnící Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí a Sociologického ústavu AV ČR v Praze. Odborně se věnuje především sociologii rodiny, hodnotovým orientacím, posledním fázím životního cyklu, imigrantské problematice a studiu religiozity. K jejím nejvýznamnějším publikacím patří *Rodiny s otci na rodičovské dovolené* (Praha 2005), *Rodiny přistěhovalců I.* (Praha 2007), v rámci autorského týmu se podílela na knihách *Příručka sociologie náboženství* (Praha 2008), *Náboženství v menšině* (Praha 2008) a *Rodina, partnerství a demografické stárnutí* (Praha 2008). Její odborné studie dále vyšly např. v časopisech *Český lid*, *Lidé města*, *Religio* a *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. Kontakt: olga.nesporova@vupsv.cz

Použitá literatura

- Alan, Josef. 1989. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama.
- Allen, Sarah M. – Hawkins, Alan J. 1999. „Maternal Gatekeeping. Mothers’ Beliefs and Behaviors That Inhibit Greater Father Involvement in Family Work.“ *Journal of Marriage and the Family* 61, 1999: 199-212.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas. 1999. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii věděni*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Blankenhorn, David. 1995. *Fatherless America. Confronting Our Most Urgent Social Problem*. New York: Basic Books.
- Burgessová, Adrienne. 2004. *Návrat otcovství. Jak se stát moderním otcem*. Brno: Jota.
- Daly, Mary. 2004. „Rodinná politika v evropských zemích.“ Pp. 62-71 in: *Perspektivy rodinné politiky v České republice*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.
- Davies, Shannon N. – Greenstein, Theodore N. 2009. „Gender Ideology. Components, Predictors, and Consequences.“ *Annual Review of Sociology* 35, 2009: 87-105.
- ČSÚ 2008. *Demografická příručka 2007*. Praha: Český statistický úřad.
- ČSÚ 2010. *Demografická příručka 2009*. Praha: Český statistický úřad.
- Dudová, Radka. 2006. „Rozporuplné diskursy otcovství.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 7, 2006, 2: 6-10.
- Dudová, Radka (ed.). 2008. *Nové šance a rizika. Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Dykstra, Pearl A. – Hagestad, Gunhild. 2007. „Childlessness and Parenthood in Two Centuries. Different Roads – Different Maps?“ *Journal of Family Issues* 28, 2007, 11: 1518-1532.
- Emery, Beth C. – Lloyd, Sally A. 2001. „The Evolution of Family Studies Research.“ *Family and Consumer Science Research Journal* 30, 2001, 2: 197-222.
- Erikson, Erik H. 2002. *Dětství a společnost*. Praha: Argo.
- Featherstone, Brid. 2004. *Family Life and Family Support. A Feminist Analysis*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan.

- Frič, Pavol – Goulli, Rochdi. 2001. *Neziskový sektor v České republice*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Gaunt, Ruth. 2008. „Maternal Gatekeeping. Antecedence and Consequences.“ *Journal of Family Issues* 29, 2008, 3: 373-395.
- Gestrich, Andreas – Krause, Jens-Uwe – Mitterauer, Michael. 2003. *Geschichte der Familie*. Stuttgart: Kröner.
- Goody, Jack. 2000. *The European Family. An Historico-Anthropological Essay*. Oxford: Blackwell.
- Hamplová, Dana. 2000. „Postoje k manželství a rodičovství.“ Pp. 67-98 in Ludmila Fialová – Dana Hamplová – Milan Kučera – Simona Vymětalová: *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hamplová, Dana (ed). 2007. *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v České republice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hamplová, Dana – Šalamounová, Petra – Šamanová, Gabriela (eds.). 2006. *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hašková, Hana. 2007. „Doma, v jeslích, nebo ve školce? Rodinná a institucionální péče o předškolní děti v české společnosti mezi lety 1945-2006.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 8, 2007, 2: 15-26.
- Hašková, Hana. 2009. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hašková, Hana – Zamykalová, Lenka. 2006. „Mít děti – co je to za normu? Čí je to norma?“ *Biograf* 2006, 40-41: 3-53.
- Hein, Catherine – Cassirer, Naomi. 2010. *Workplace Solutions for Childcare*. Geneva: International Labour Organization.
- Hobson, Barbara (ed.). 2002. *Making Man into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge UP.
- Hochschild, Arlie Russell – Machung, Anne. 1989. *The Second Shift. Working Parents and the Revolution at Home*. New York: Viking Penguin.
- Chaloupková, Jana – Šalamounová, Petra. 2004. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Chorvát, Ivan. 1999. *Muž – otec v současné rodině*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB.
- Jeřábek, Hynek. 2009. „Rodinná péče o seniory jako ‚práce z lásky‘. Nové argumenty.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 45, 2009, 2: 243-265.
- Kučera, Milan. 1994. *Populace České republiky 1918-1991*. Praha: Česká demografická společnost + Sociologický ústav AV ČR.
- Křížková, Alena – Maříková, Hana – Hašková, Hana – Formánková, Lenka. 2011. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kuchařová, Věra. 2003. „Některé obsahové změny postojů k manželství a rodičovství.“ Pp. 189-203 in Petr Mareš – Tomáš Potočný (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal.
- Kuchařová, Věra et al. 2006. *Zaměstnání a péče o malé z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů. Uplatnění nároků na rodičovskou dovolenou a na volno na péči o nemocného člena rodiny v praxi*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

- Křížková, Alena – Dudová, Radka – Hašková, Hana – Maříková, Hana – Uhde, Zuzana (eds.). 2008. *Práce a péče. Proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Křížková, Alena – Maříková, Hana – Dudová, Radka – Sloboda, Zdeněk. 2009. „The Conditions of Parenthood in Organisations. An International Comparison.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 45, 2009, 3: 519-547.
- Křížková, Alena – Maříková, Hana – Hašková, Hana – Formánková, Lenka. 2011. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Lück, Detlev. 2006. „Cross-national Comparison of Gender Role Attitudes and their Impact on Women’s Life Courses.“ Pp. 405-432 in Hans-Peter Blossfeld – Heather Hofmeister (eds.): *Globalization, Uncertainty and Women’s Careers. An International Comparison*. Cheltenham – Northampton: E. Elgar.
- Mitterauer, Michael – Reinhard, Sieder. 1982. *The European Family. Patriarchy to Partnership from the Middle Ages to the Present*. Chicago: University of Chicago Press.
- Moss, Peter – Wall, Karin (eds.). 2007. *International Review of Leave Policies and Related Research 2007*. London: Employment Market Analysis and Research.
- Možný, Ivo. 1990. *Moderní rodina. Mýty a skutečnosti*. Brno: Blok.
- Možný, Ivo. 1999. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Možný, Ivo. 2002. *Česká společnost. Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál.
- Možný, Ivo. 2006. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Možný, Ivo – Rabušic, Ladislav. 1998. „Česká rodina, sňatkový trh a reprodukční klima.“ Pp. 93-110 in Jiří Večerník (ed.): *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. Praha: Academia.
- Nešporová, Olga. 2005. *Harmonizace rodiny a zaměstnání. Rodiny s otci na rodičovské dovolené*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Nešporová, Olga. 2006. „Postoje k rodině, manželství a rodičovství.“ Pp. 215-227 in Zdeněk R. Nešpor – Jiří Večerník (eds.): *Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období integrace České republiky do Evropské unie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Nešporová, Olga. 2008. „Rodiče a domov rodičů.“ Pp. 95-103 in Jitka Rychtaříková – Věra Kuchařová (eds.): *Rodina, partnerství a demografické stárnutí*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí + Přírodovědecká fakulta UK.
- Nešporová, Olga. 2010. „Changing Life Trajectories and the Composition of Households.“ Pp. 21-46 in Jiří Večerník (ed.): *Individuals and Households in the Czech Republic and CEE Countries*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Nešporová, Olga – Svobodová, Kamila – Vidovičová, Lucie. 2008. *Zajištění potřeb seniorů s důrazem na roli nestátního sektoru*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- OECD 2007. *Babies and Bosses. Reconciling Work and Family Life. A Synthesis of Findings for OECD Countries*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Öun, Ida – Trujillo, Gloria Pardo. 2005. *Maternity at Work. A Review of National Legislation. Findings from the ILO’s Conditions of Work and Employment Database*. Geneva: International Labour Office.

- Pakosta, Petr. 2009. „Proč chceme děti. Hodnota dítěte a preferovaný počet dětí v České republice.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 45, 2009, 5: 899-934.
- Pascall, Gillian – Lewis, Jane. 2004. „Emerging Gender Regimes and Policies for Gender Equality in a Wider Europe.“ *Journal of Social Policy* 33, 2004, 3: 373-394.
- Rabušic, Ladislav. 2001. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Rostgaard, Tine. 2005. „Diversity and Parental Leave.“ Pp. 29-39 in Fred Deven – Peter Moss (eds.): *Leave Policies and Research. Reviews and Country Notes*. Brusel: CBGS.
- Rychtaříková, Jitka. 1997. „Nechci této společnosti namlouvat, že se nic neděje.“ *Demografie* 39, 1997, 4: 267-268.
- Rychtaříková, Jitka. 2007. „Dvacet let svobodného mateřství v České republice (1986–2005).“ *Demografie* 49, 2007, 1: 1-12.
- De Singly, François. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Singley, Susan G. – Hynes, Kathryn. 2005. „Transitions to Parenthood. Work-Family Policies, Gender, and the Couple Context.“ *Gender & Society* 19, 2005, 3: 376-397.
- Sirovátka, Tomáš. 2003. „Rodinné chování a rodinná politika v České republice.“ Pp. 37-59 in Petr Mareš – Tomáš Potočný (eds.): *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal.
- Sobotka, Tomáš. 2004. *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Amsterdam: Dutch UP.
- Sokačová, Linda (ed.). 2006. *Kariéra, rodina, rovné příležitosti. Výzkumy postavení žen a mužů na trhu práce*. Praha: Gender Studies.
- Sullerotová, Evelyne 1998. *Krize rodiny*. Praha: Karolinum.
- Sýkorová, Dana. 2008. „Bezdětnost ve stáří. K sociální integraci bezdětných seniorů.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44, 2008, 1: 113-138.
- Štyglerová, Terezie. 2009. „Vývoj obyvatelstva v České republice v roce 2008.“ *Demografie* 51, 2009, 3: 153-172.
- Šťastná, Anna. 2005. *Harmonizace rodiny a zaměstnání. Mikrosociální a individuální souvislosti rodičovství*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Šťastná, Anna. 2007. „Druhé dítě v rodině – preference a hodnotové orientace českých žen.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 43, 2007, 4: 281-303.
- Tinková, Daniela. 2004. *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha: Argo.
- ÚZIS 2012. *Potraty 2011*. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR.
- Večerník, Jiří. 2009. *Czech Society in the 2000s. A Report on Socio-Economic Policies and Structures*. Praha: Academia.
- Williams, Fiona 1998. „Troubled Masculinities in Social Policy Discourses. Fatherhood.“ Pp. 63-97 in Jennie Popay – Jeff Hearn – Jeanette Edwards (eds.): *Men, Gender Divisions and Welfare*. London: Routledge.